

УДК 351.77

Л. І. Гейко,
аспірант кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: 0000-0002-0881-9104
Т. П. Юрочко,
к. держ. упр., завідувач кафедри "Школа охорони здоров'я",
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: 0000-0002-9455-9141

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.81

ПОЛІТИКА ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

L. Heiko,
Postgraduate student of the Department of School of Public Health, National University of Kyiv-Mohyla Academy
T. Yurochko,
PhD in Public Administration, Head of the Department of School of Public Health,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

HEALTHY DIET POLICY FOR CHILDREN OF EARLY SCHOOL AGE IN UKRAINE: LITERATURE REVIEW

У статті розглядається актуальний стан політик щодо здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Україні та світі. Акцент зазначеного огляду літератури зроблено переважно на практиках шкільних політик, викликів та референтному для України досвіді країн Східної Європи, а також на найбільш успішних доказових практиках решти країн світу. Огляд літератури засвідчує, що адекватна політика харчування для освітніх закладів має базуватися на чітких стандартах, а також розлогії міжсекторальній взаємодії, залученню дітей та батьків, а також спільному навчанню та неперервному моніторингу впровадження політики. На цьому етапі для України критичним є створення власної політики здорового харчування для дітей, яка побудована на доказовій інформації, відповідає міжнародним рекомендаціям та є можливою для імплементації в контексті соціально-економічного середовища освітніх закладів. Реформування та вдосконалення системи харчування дітей в початковій школі в свою чергу є превентивною інвестицією для сектору охорони здоров'я, що має численні позитивні наслідки у довгостроковій перспективі.

The issue of effective nutrition policy remains to be a big challenge for global healthcare system, as it is a mechanism that has both clinical and economic implications. The World Health Organization presents evidence-based guidelines that can be frame for nutrition policy at primary school. Admittedly, it sets out the main directions and ideas for formulating healthy nutrition policies in different socio-economic environments. The challenge of such documentation that it has quite declarative formulation to be implement in Ukraine at the moment. The further research is needed for more complex understanding of management about recommendations and standards for nutrition policy, in particular country, region and school. Current ukrainian nutrition policy documentation that regulates diet in primary school also needs to respond on increasing rates of chronic diseases and obesity. In this article the emphasis was done on reviewing literature on successful practises and challenges of the relevant experience of Eastern Europe countries, including the most successful evidence-based practices in the rest of the world. A review of the literature suggests that an adequate nutrition policy for primary school should be based on clear standards, as well as extensive cross-section interaction, the involvement of children and parents, and joint monitoring of policy implementation. At this stage, it is critical for Ukraine to formulate evidence-based nutrition policy for primary school students in context of modern the socio-economic environment. Additionally, rethinking and improving nutrition policy for children is an investment for the health sector and prevention of chronic disease. Successful nutrition policy practices from all over the world also have a potential to be implemented in Ukraine. Evidence shows that adequate nutrition policy needs constant

improvements and research in order to respond to the modern challenges. It requires collaboration and support of various branches of government, ministries, stakeholders, as well as joint nutrition education of parents, teachers and the students.

Ключові слова: публічна політика, політика здорового харчування, харчування дітей в школах в Україні, діти раннього шкільного віку, Україна.

Key words: public policy, healthy diet policy, food and nutrition policy, feeding practises in Ukrainian schools, young children, Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання здорового харчування набуває все більшого значення у системі охорони здоров'я, адже це механізм, який має як клінічний, так і економічний вплив. Наразі, як зазначає Всесвітня організація охорони здоров'я, "Політика в галузі харчування адекватно не відповідає на ті виклики, з якими сьогодні стикаються країни та регіони" [49]. Особливо, якщо це стосується дитячого харчування, оскільки має важливі негативні наслідки, а саме: стрімкі темпи росту дитячого ожиріння, надлишкової ваги, неповноцінного харчування та хронічних неінфекційних захворювань. Станом на 2016 рік у світі налічувалося понад 41 мільйон дітей молодше п'яти років з надлишковою вагою [51]. Ця проблематика залишається так само актуальною й для України. Попри це питання, регулювання здорового харчування для дітей раннього шкільного віку є малодослідженим в Україні. Наразі існує гостра потреба переосмислення та вдосконалення системи політики харчування дітей. В такому контексті, шкільне середовище є найбільш інтервенційно ефективним та здатним охопити велику кількість населення [47].

Міжнародні керівництва щодо розробки політик здорового харчування в школах наголошують на взаємодію та залучення численних стейкхолдерів та економічних важелів у впровадженні та підтримці політики на різних рівнях [48]. Важливу роль також відіграють соціальні, поведінкові чинники та середовище харчування дітей. Активна підтримка держави, навчання дітей здоровому харчуванню та створення сприятливого середовища здатні забезпечити ефективну політику в довгостроковій перспективі [24]. Під час формулювання політики здорового харчування дітей особливої уваги потребують механізми підтримки дітей з малозабезпечених сімей, оскільки ряд авторитетних досліджень показує зв'язок домогосподарства з якістю харчування [3].

Стратегія ВООЗ є базовим рекомендаційним документом для всіх країн світу та теоретичною рамкою цього огляду літератури. Здорове харчування є критичним важливим на ранніх етапах життя і має ряд позитивних наслідків. Успішна політика передбачає залучення громади та надає центральну роль уряду щодо забезпечення населення якісними та здоровими продуктами харчування. Стратегія підкреслює важливість осмислення та включення культурного та соціального контексту для розробки політики. Відповідно до соціально-демографічних детермінант варіюються підходи та стилі харчування у різних груп населення [46].

Формування державної політики повинно опиратися на доказову практику та рекомендації авторитетних організацій в даній царині, як, наприклад — Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Документи ВООЗ мають настановчий характер, дають напрям та ідеї для

формулювання політик здорового харчування у різних соціально-економічних контекстах. Водночас дані документи (стратегії) не представляють собою конкретне керівництво для формулювання політики, а лише окреслюють орієнтовну рамку для політики здорового харчування відповідно до соціального, економічного та культурного контексту середовища, ігнорування якого унеможливує впровадження політик [1]. Саме тому для розробки ефективної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні важливим є вивчення не лише документів ВООЗ, але й успішних практик референтних країн світу, а також контексту власного внутрішнього (внутрішньодержавного) середовища. Такий підхід дає право формулювати обґрунтовані доказові рекомендації щодо політики харчування дітей в школах України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є проведення огляду успішних політик здорового харчування в референтних для України країнах з метою використання цього досвіду під час формування власної національної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Огляд найкращих практик у світі. В нашому дослідженні ми розглядаємо досвід країн, які умовно згрупували:

1. Країни Азії (Японія, Сінгапур та Корея) — як приклад найбільш успішних практик (Bloomberg Global Health Index, 2020). Досвід цих країн є цінним для аналізу та формування української політики. Проте соціальне середовище та культурні відмінності є значними, тому не всі напрацювання зазначених країн можливо імплементувати сьогодні в Україні.

2. Розвинені країни не Європейського Регіону (Австралії, Нової Зеландії, Канади, Ізраїлю та США). Певні інструменти та напрацювання цієї групи країн мають потенціал для імплементування в Україні, проте враховуючи економічний, соціальний та політичний контекст їхні успішні практики мають бути критично проаналізовані та відкориговані, відповідно до потреб української політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

3. Країни Європейського регіону, з високими показниками здоров'я (Іспанія, Італія, Швейцарія та Скандинавських країн), а також стратегію Європейського Союзу щодо політики реагування навколо найважливіших викликів щодо тематики здорового харчування.

4. Країни Східного регіону, як референтні для України країни.

5. Власне огляд ситуації в Україні.

Країни Азії (Японія, Сінгапур та Корея)

Японія стала однією з перших країн світу, яка запровадила національну мультикомпонентну політику та навчання здорового харчування для дітей раннього шкільного віку. У 2005 році вступив у силу закон про здорове харчування під назвою "Шокуїку". Він є комплексним підходом до навчання дітей у ранньому віці здорового харчування та його культурним, соціальним і екологічним аспектам [36].

Японська культура харчування стала популярною далеко за її межами. Водночас як українська автентична кулінарна традиція не вивчається дітьми в закладах освіти в Україні та не врахована у повній мірі у законодавчих документах [6]. Застосування японського принципу сприяє осмисленому харчуванню дітей ще на ранніх етапах життя. Такий підхід дозволяє систематично та якісно переглядати різні аспекти політики здорового харчування та активному залученню дітей до участі у реалізації такої політики в школах.

У Сінгапурі також діє державна програма сприяння здоровому харчуванню для дітей в школах. Її визначальною особливістю є підкреслення особливостей національної кухні, активне залучення шкільного персоналу, що працює у їдальнях до процесу реалізації політики. Працівників навчають принципам готування більш здорових страв, ніж раніше. Також учні в межах програми отримують навчальні матеріали та власноруч готують корисну їжу [25].

У Кореї, крім політики здорового харчування у школах, діє також система викладання основ здорового харчування для дітей на рівні початкової, середньої та старшої шкіл [54].

Таким чином, Японія, Сінгапур та Південна Корея демонструють успіх у імplementації політик здорового харчування, проте навіть у цих країнах залишаються актуальними питання хронічних неінфекційних захворювання та ожиріння молодого населення. Що доводить, що сприяння здоровому харчуванню є комплексною та багатокомпонентною стратегією. Поточні напрацювання країн Азії, а саме: акцент на навчанні здорового харчування, має бути взятий до уваги при виробленні української політики. Зокрема досвід Японії показує, що для формування власної української політики здорового харчування, важливим є розуміння традиційної української культури, особливостей сільського господарства, зовнішнього середовища, економічного простору, клімату та множини інших зовнішніх та внутрішніх факторів. Досвід Сінгапуру має потенціал до застосування в Україні в контексті навчання працівників шкільних їдальень, як одних із ключових ланцюгів у реалізації політики.

В Україні наразі не існує такої практики, тому мають бути здійснені кроки для включення елементів навчання та практики зі здорового харчування у шкільний навчальний план. Зазначені заходи будуть більш ефективні, якщо взяти до уваги особливості організаційної культури української школи, її кадрового забезпечення та рівню експертизи вчителів у цій галузі. Первинною потребою щодо такого питання, для України є підготовка та освіта кваліфікованих кадрів для навчання дітей раннього шкільного віку здоровому харчуванню.

Досвід Азії показує настільки важливою є освіта вчителів та учнів для політики харчування. Україна та-

кож потребує переосмислення та відновлення власної національної автентичної кулінарної традиції, яка частково була втрачена у Радянському Союзі. Мають бути створені умови для підготовки кваліфікованих кадрів зі здорового харчування з урахуванням української традиції та включення даної дисципліни у навчальний план для дітей у початковій школі.

Досвід розвинених країн не Європейського Регіону

Навіть у високорозвинених країнах світу досі є актуальними питання дитячого ожиріння, детермінованого дієтою з високим вмістом жиру, солі та цукру. В цій частині розглянуто політики здорового харчування та референтні для України практики високорозвинених країн не Європейського Регіону. Розглянуто програми, практики та політики здорового харчування у країнах з найвищими показниками здоров'я, а саме: в Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Ізраїлі [4] та США як економічно та політично домінуючі країни.

Досвід Австралії показує, що урядова політика щодо здорового харчування виявилася не спроможна повністю забезпечити здорове харчування дітям у шкільних їдальнях. Сприяння здоровому харчуванню потребує значного інвестування, послідовного моніторингу та оцінки з боку держави та інших стейкхолдерів, чого не вистачає у повній мірі Австралії [42]. Подібні виклики спостерігаються й у Новій Зеландії. Як зворотній зв'язок на дану проблему, уряд Нової Зеландії запровадив субсидії щодо споживання овочів та фруктів. Субсидії були спрямовані на покращення загальної якості дієти серед населення, особливо у соціально-вразливих категорій. Також у Новій Зеландії діє система оподаткування продуктів харчування з високим вмістом солі, жиру та цукру [34].

Субсидії та оподаткування є доказовими інструментами державного регулювання, які мають потенціал до застосування в Україні. Їх впровадження потребує тривалого лобіювання та відслідковування спеціальними комітетами та стейкхолдерами.

У Канаді мали успіх інтервенційні програми попередження дитячого ожиріння серед дітей раннього шкільного віку. Просвітні заходи підвищували рівень обізнаності дітей щодо переваг здорового харчування та мали зв'язок із загальним покращенням дієти [41]. У США також досить успішними були превентивні програми дитячого ожиріння на базі шкіл. Водночас, незважаючи на певний прогрес у покращенні дитячого харчування, ці заходи не є абсолютно ефективними та доскональними. У дослідженні показано, що політика харчування у школах має бути більш чіткою та лімітувати доступ до нездорових та малопоживних продуктів для дітей [44].

Українська політика здорового харчування має врахувати досвід Канади та США. Роль уряду та регулюючих документів є пріоритетними для шкіл. Програми та інтервенції мають доказову ефективність щодо покращення якості дієти. Проте найбільш дієвими виявляються політики, спрямовані на створення середовища здорового харчування дітей у певній школі.

В Ізраїлі діє розгорнута стратегія щодо зниження рівня ожиріння та надмірної ваги. При цьому використовується підхід "здоров'я у кожному політику" [46] в

різних сферах державного управління, в тому числі й щодо харчування дітей у школах [33]. Рамкова стратегія "здоров'я у кожну політику" є потенційно цінною для формулювання української політики здорового харчування та інших суміжних секторів.

Як ми бачимо, питання розробки та вдосконалення ефективної політики здорового харчування в школах залишається актуальним і для найбільш розвинутих країн світу. Досвід Австралії показує, що на сьогодні уряд недостатньо інвестує коштів для сприяння здоровій дієті для дітей. Нова Зеландія є прикладом того, що інструменти оподаткування та надання субсидій є ефективними в контексті сприяння здоровому харчуванню для соціально-незахищених категорій населення. Превентивні програми щодо подолання дитячого ожиріння в школах показали позитивні результати у Канаді та США. Проте й довели, що більш важливими для сприяння здоровій дієті є чіткі стандарти шкільної політики та обмеження на певні види продуктів. Ізраїль у свою чергу є прикладом того настільки комплексною та масштабною має бути підтримка здоров'я та здорового харчування на рівні всіх державних політик. Тобто інвестування, практики субсидій та оподаткування, доказові та чіткі стандарти політики здорового харчування та комплексне сприяння здоров'ю всіма державними політиками є тими інструментами, які Україна може застосувати для визначення та імплементації власної політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

Досвід країн Європейського регіону з високими показниками здоров'я (Іспанії, Італії, Швейцарії та Скандинавських країн) [4]), а також стратегія Європейського Союзу щодо політики реагування навколо найважливіших викликів.

Для розвинених країн Європи також найбільш масштабним викликом залишається стрімке зростання ожиріння, у тому числі у дітей. Серед молодого населення спостерігається тенденція до малорухливого способу життя, харчування "швидкою" їжею, споживання солодких напоїв та зменшення кількості спільних сімейних прийомів їжі [40].

Саме тому Європейський союз останні двадцять років приділяє особливу увагу проблемі дитячого ожиріння та відслідковує дану проблематику. Результати моніторингу в Європі підкреслили важливість сприяння здоровому харчовому середовищу у дошкільних закладах та на рівні початкової школи. Стратегічна та ресурсна підтримка політичної влади та стейкхолдерів є найбільш значущими для імплементації політик здорового харчування та вирівнювання соціальних нерівностей серед дітей із соціально-вразливих сімей [29]. Наразі огляд літератури показав, що у країнах Європейського Союзу та країнах Північної та Західної Європи політики здорового харчування дітей у школах регулюються та оцінюються відповідними органами та інституціями. Адаже відповідно до міжнародних доказових стандартів ВООЗ, організоване харчування в освітніх закладах має бути чітко регульованими [47].

План дій ЄС передбачає, що для створення більш здорового середовища та формулювання рекомендації та політики потрібно залучати професіоналів з гро-

мадського здоров'я та дієтологів. Менеджмент здорового харчування та підтримки соціально-вразливих верств населення потребує комплексних дій та взаємодії між різними секторами управління [40].

Звісно, економічне та соціальне середовища наведеної групи країн, мають значні відмінності у порівнянні з Україною. Все ж певні елементи політик та напрацювання вже мають доказову ефективність. Тому їх варто розглядати, як потенціал для імплементації в Україні. Тож розглянемо їх детально.

Політика здорового харчування в Іспанії має чіткі стандарти щодо якості, безпеки, обладнання їдалень та структури харчування дітей в освітніх закладах. Такі вимоги регламентуються нормативно-правовим документом про харчування дітей у школах, який був затверджений науковими спільнотами та асоціаціями у 2010 році [35]. Особлива увага також приділяється освіті щодо здорового харчування, яка є обов'язковою складовою навчального плану для учнів у школах [11].

У свою чергу завданням італійської політики харчування не є попередження ожиріння. Вона зацентована на підвищенні якості харчування дітей, попередженні недохарчування. Так, наприклад, у школах Італії присутні торгові автомати, але вони наповнені більш здоровими альтернативами, які рекламуються дітям. Особливістю політики здорового харчування в Італії є активне залучення до її впровадження батьків та місцевої громади [12].

Подібною щодо залученості стейкхолдерів є позиція Швейцарії. У документі швейцарської міжнародної політики вказується, що ...її реалізація буде успішною лише за умови участі різних зацікавлених сторін на муніципальному, кантональному та національному рівнях" [22].

Для Скандинавських країн, а саме: Фінляндії, характерною особливістю є проблема низького споживання фруктів, овочів та клітковини при загальній високій якості дієти [28]. Варто зазначити, що проблема недостатнього споживання овочів та фруктів є також актуальною і для України [26]. Виходячи з ключової проблематики, основним завданням політики шкільного харчування у Скандинавських країнах є підвищення якості дієти [13; 22; 27]. Важливою особливістю є також постійний моніторинг та відслідковування ефективності політики харчування в школах [8], а також відкритий діалог і публічні обговорення, де кожен має свободу підняти ті питання, які вважає важливими в цій проблематиці [27].

Щодо України, наведена практика залучення різних фахівців (громадського здоров'я, управлінців, науковців-експертів та інших зацікавлених представників громади) у сфері політики харчування є дуже важливою, оскільки наразі вона, досить часто, не відповідає інтересам суспільства та, відповідно, не задовольняє його актуальні потреби. Так само важливою є співпраця на рівні політичної влади між різними міністерствами. Як це видно з політик Європейського Регіону: тільки 29% політик харчування було розроблено виключно Міністерством охорони здоров'я. Більше 70% розглянутих політик розроблені у співпраці декількох міністерств або окремо іншими відповідальними міністерствами [10]. Наявність консенсусу між різними секто-

рами управління, громадою та політичною владою є критично важливим для успішної політики здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні. Європейський досвід демонструє варіативність підходів до політик харчування, але спільним аспектом є наявність доказових стандартів та міжсекторальність взаємодії задля ефективного реагування та розподілу ресурсів. Наведений досвід є важливим для України, оскільки наразі питанням політики харчування займається МОЗ, в той час як інші міністерства залишаються не задіяними. Не залучаються й батьки, вчителі, учні та громада. Низька участь спільноти та відсутність чітких, прозорих і зрозумілих механізмів впливу на політичну владу є питаннями, які потребують більш глибокого аналізу та дослідження, оскільки активна участь стейкхолдерів є базовою та необхідною складовою ефективною політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Україні та світі.

Країни Східного регіону та Балтії, як референтні для України

Досвід даної групи країн дуже важливий для України, ми визначаємо їх референтними для нашої країни, оскільки вони мають схожі стартові позиції (економічні, ментальні, соціальні, політичні) з Україною.

Словенія, слов'янська країна, яка має одні з найвищих показників здоров'я у світі [4]. Словенська політика здорового харчування розроблена Міністерством Освіти, Спорту та Науки із залученням Міністерства Здоров'я та інших секторів. Основою цієї політики є те, що вона базується на результатах дослідження задоволення учнів від запропонованих страв, методів планування раціону, роботи з відходами та інших аспектів. Другою важливою особливістю такої політики у Словенії є освітня компонента: школи зобов'язані включити у навчальний план дисципліни зі сприяння здоров'я та освіти харчування [14]. Дослідження свідчать, що освіта здорового харчування підвищувала рівень обізнаності дітей шкільного віку. Результати тестування дітей корелювали з рівнем підготовки викладачів. Тому важливим є підвищення кваліфікації персоналу та регулярні тематичні тренінги для освітян [32]. Словенія є вдалим прикладом ефективності державної політики здорового харчування дітей.

Досвід Словенії важливий для України в таких аспектах: формування політики здорового харчування на принципах доказовості; міжсекторальність політики; використання освітньої компоненти.

Політика здорового харчування у Хорватії базується на широкому переліку показників оцінювання, стандартах щодо поживних речовин та певних продуктів харчування, узгоджених зі стандартами ВООЗ. З прикладної точки зору така політика цікава вимогами:

— до обладнання: кухні та їдальні обладнані відповідно до спеціальних вимог,

— до режиму харчування: дітям виділяється достатня кількість часу на прийом їжі [15].

Базовим принципом національної політики харчування у Хорватії є міжсекторальність взаємодії між ключовими міністерствами та стейкхолдерами [45]. Актуальним викликом для даної країни є подолання соціальної нерівності у доступі до здорового харчування та ство-

рення сприятливого середовища у школі [43]. Досвід роботи із шкільним середовищем має бути більш детально вивченим для вироблення політики здорового харчування в Україні.

У Польщі політика здорового харчування в школах є рекомендованою, але не примусовою до виконання. Відсутня система моніторингу та оцінки політики. Торговельні автомати у школах відсутні, контролюється маркетинг певних продуктів харчування із підвищеним вмістом солі, жиру та цукру [16]. Відкритим питанням для Польщі є відсутність чітких стандартів щодо дитячого харчування в закладах. В установах дітям додається цукор для підсолодження какао, компоту та інших напоїв. Відомо, що збільшення кількості цукру в раціоні може мати негативні наслідки для здоров'я дітей та стати причиною ожиріння [37]. Також у Польщі існує проблема готовності шкільного простору до стандартів ВООЗ. Відкритим є питання створення національної, регіональної, а також локальних політик у школах [53].

Проблемою Румунії є те, що не всі стандарти та керівництва Європейського Союзу є включеними до національної політики здорового харчування дітей у школах Румунії. Виділені години на освіту зі здорового харчування є опціональними для вибору [17].

Слабкою стороною політики здорового харчування дітей у школах Словаччини є відсутність спеціально розроблених заходів для її оцінювання [18]. Також відкритим питання залишається низький рівень споживання овочів та фруктів, нерегулярний сніданок, вживання напоїв з цукром, вживання цукерок та поширеність поживних дефіцитів, які спостерігаються серед дітей шкільного віку [2]. Такі харчові звички мають тенденцію ставати сильнішими з віком, коли діти дорослішають, що має бути врахованим при розробці та відслідковуванні політики. Ефективна інтервенція є наразі необхідним заходом, щоб покращити показники здоров'я дітей раннього шкільного віку у Словаччині. Цей досвід є референтним для України, де виклики щодо нездорового харчування дітей досить подібні.

Угорщина є країною, яка регулює політику харчування інструментами оподаткування окремих продуктів харчування. Дослідження засвідчують, що зміни щодо покращення якості дієти були невеликі але статично значущі. Особливо помітно знизилась рівні споживання продуктів із високим вмістом жиру, солі та цукру серед більш бідних верств населення, для яких ціна продукту є вирішальним чинником щодо його придбання [9]. Політика оподаткування має потенціал щодо імплементації в Україні. Це сприятиме більш цілісному регулюванню здорового харчування та вирівнювання соціальних нерівностей.

Також варто зазначити, що в Угорщині у зв'язку з новими стандартами Європейського Союзу з 2004 року, які і у решті країн-вступників, підвищилися стандарти якості продуктів харчування. На перших етапах після вступу, дані зміни були складним випробуванням для Угорщини, що вимагало численних змін у агропромисловості, торгівлі та політиці [23]. Перехідний період не завжди є комфортним для країн, навіть якщо ці зміни політики є очікуваними та позитивними, що показує досвід Угорщини. Великим викликом досі залишається імплементація реформи здорового харчування та освіти в школах. Дослідження в Угорщині показують, що

працівники шкільних закладів мають низький рівень обізнаності та підготовки, учні є мало задіяними учасниками, а батьки схильні уникати конфліктів щодо відстоювання переваг здорового харчування [30].

Відсутність кваліфікованих кадрів із здорового харчування у школах, низька активність дітей та батьків є проблемами й української системи харчування дітей в освітніх закладах. Тому досвід країн Східної Європи є важливим для України, він підкреслює, що ті виклики та проблеми з якими зіткнулися нові члени ЄС у 2004 році є досі актуальними. Політики здорового харчування вимагають неперервних досліджень, вдосконалень, моніторингу та оцінки.

Важливим для України є також досвід прибалтійських країн, оскільки вони мали стартові позиції у своєму самостійному розвитку, як і Україна. Зокрема на початку 2000 років у всіх країнах даного регіону існувала проблема харчової безпеки, цінової політики та якості продуктів харчування особливо для малозабезпечених верств населення. Ключовим критерієм покупки певних товарів була ціна. Це мало негативні наслідки для харчування соціально-вразливих категорій населення в Балтійських країнах [38].

Особливістю політики здорового харчування в Литві є те, що з 2010 року вона базується на нормах і стандартах ЄС, які суворо регламентують якість, наявність та виключення певних продуктів у дитячому раціоні в школах. Освіта здорового харчування включена до загальної шкільної програми в рамках обов'язкових предметів, як-от: біологія, соціальні науки, освіта здорового способу життя. Також шкільні вчителі проходять відповідні тренінги в межах підготовки викладачів [21].

Подібною є політика та освіта здорового харчування дітей початкової школи і у Латвії [19] та Естонії [20]. Успіх країн Балтії, високі показники здоров'я населення, доказові практики та стандарти щодо шкільного харчування є доказом того, що політична воля жити за високими стандартами якості є визначальною для певних позитивних змін у державі. Політика здорового харчування зумовлена економічним, соціальним та політичним середовищем. Імплементация стандартів ВООЗ значною мірою залежить від готовності самої держави та пануючих еліт до зміни дискурсу.

Таким чином, огляд ситуації щодо здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в Європейському регіоні засвідчує варіативність підходів, успішних практик та викликів, на які має реагувати політика. Спільним для більшості країн залишається проблема подолання стрімких темпів зростання дитячого ожиріння, підвищенні якості харчування дітей у школах та розвитку здорових звичок. Сильною стороною є високі стандарти щодо якості та безпеки харчових продуктів у ЄС, які стали позитивною зміною для країни, що приєдналася до Європейського Союзу. Попри це, питання імплементации доказових стандартів, готовність усіх стейкхолдерів до активної участі у політиці здорового харчування залишається відкритим. Без сумніву, Україна як частина Європи, має врахувати дані виклики, які є неминучими на шляху до успішних практик та вдосконалення національної політики здорового харчування, в тому числі сприянню здоровій дієті для дітей раннього шкільного віку.

Огляд ситуації в Україні

У цій частині роботи наведемо аналіз основних документів, що регламентують політику здорового харчування для дітей раннього шкільного віку в навчальних закладах в Україні.

Основними керівними документами наразі є:

— Наказ МОЗ України № 1073 "Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії" від 03.09.2017 р., в якому наведені рекомендації про склад раціону для дітей та дорослих, відповідно до вікової групи, статі, кількості фізичного навантаження та інших характеристик. У таблицях описано добову потребу в енергії та кількості білків, жирів та вуглеводів. Наведено детальні таблиці з денними нормами поживних речовин та вітамінів для дітей та дорослих, залежно від груп фізичної активності, вагітності та інших аспектів [7].

— Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" від 22.11.2004 р., в якій вказано денну норму продуктів харчування в грамах відносно віку дитини [6].

— "Рекомендації щодо здорового харчування дорослих", розроблені Центром Громадського здоров'я (далі — ЦГЗ) від 08.12.2017 р. [39].

Більш детально зупинимось на кожному з вказаних документів. Якщо Наказ МОЗ має більш офіційний характер, то рекомендації ЦГЗ забезпечують їх зрозумілість та реальність для застосування у повсякденному житті [39]. Варто зазначити, що наведені рекомендації загалом відповідають рекомендаційній політиці ВООЗ [52]. Водночас, ані в Наказі, ані в Рекомендаціях не вказано систему моніторингу, оцінки виконання та інструментів реалізації положень такої політики. Документи мають радше просвітницький та декларативний характер, вони відповідають міжнародним рекомендаціям ВООЗ, але наразі потребують доопрацювання в частині їхнього практичного застосування.

Постанова КМУ "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" взагалі містить суперечні положення, зокрема: наведено такі категорії, як "сухі адаптовані молочні суміші, хліб, борошно, крохмаль, макаронні вироби, картопля, соки, кондитерські вироби, масло вершкове, м'ясопродукти, сало, сметана, м'ясо-ковбасні вироби" та інші продукти, які ВООЗ рекомендує вживати з обережністю або уникати зовсім. Не відповідають стандартам ВООЗ і рекомендації щодо загальної калорійності раціону для дітей до 10 років: 3252 ккал, що перевищує вищу межу денної норми жирів, цукрів та солі ВООЗ [5]. Тобто рекомендації КМУ суперечать рекомендаціям та міжнародним стандартам дитячого харчування в світі (таблиця 1).

Варто зазначити, що певна робота щодо адаптації вітчизняного законодавства стандартам ВООЗ все ж проводиться. Зокрема ЦГЗ, який є структурним підрозділом МОЗ України, реалізує освітній проект, що має назву "Здорове харчування для дітей" [52].

На питання реформування харчуванням у школах останнім часом також звертають увагу медійні особистості, зокрема, кулінар Є. Клопотенко випустив збірник рецептів для дитячих навчальних закладів. І хоча цей

Таблиця 1. Відповідність положень Постанови КМУ "Про затвердження норм харчування у навчальних та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку" рекомендаціям ВООЗ

Категорія	Рекомендації ВООЗ	Рекомендації КМУ
Фрукти та овочі	орієнтовно 400 г	250 г*
Жири	до 30%	113 г (понад 30%)
Цукри	до 10%	44 г (понад 10%)
Сіль	до 5 г	10 г

Примітка: * свіжих фруктів.

збірник не відповідає концепції здорового харчування за ВООЗ, оскільки норми та якість продуктів харчування суперечить міжнародним стандартам здорового харчування, збірник розкриває аспекти презентації страв та їх смакового наповнення [31]. Це є цінним кроком до переосмислення наявної системи харчування дітей в Україні.

ВИСНОВКИ

Огляд літератури щодо політик здорового харчування дітей раннього шкільного віку в світі та Україні показав, що проблема харчування дітей, як однієї з важливих детермінант їхнього здоров'я, стає дедалі актуальнішою у різних кутках світу. Було визначено референтні для України практики та показано досвід успішних політик. Україна має вивчати даний досвід з метою вироблення власної політики здорового харчування як на національному, регіональному і місцевому рівнях, так і на рівні окремих шкіл. Оскільки проблема нездорового харчування є актуальною не лише для дітей раннього шкільного віку, але й для всього населення України в цілому.

Досвід найбільш успішних країн Азії, а саме Японії, Сінгапуру та Кореї проаналізовано критично, оскільки ці країни мають значні відмінності по відношенню до України, як частини Східної Європи. Не всі практики та напрацювання зазначених країн є можливими для втілення в Україні. Однак досвід освітньої компоненти в політиці здорового харчування можливо і варто втілювати і в Україні. Водночас важливо приділяти більше уваги підготовці кваліфікованих кадрів у даній галузі, особливо для загальноосвітніх закладів. Адже активна участь дітей та вчителів в реалізації політики здорового харчування є базовими доказово доведеними принципами.

Досвід Європи та Європейського Союзу засвідчує, що політика здорового харчування потребує постійних вдосконалень, що базується на результатах досліджень для того, щоб адекватно реагувати на ті виклики з якими вона сьогодні зіштовхується. Для Європи, у тому числі й для України, актуальною є проблема готовності до реформування, підвищення стандартів та посилення участі різних гілок влади, міністерств, батьків, вчителів та інших стейкхолдерів до формування та реалізації політики здорового харчування в школах.

Певні інструменти та напрацювання мають потенціал для імплементації в Україні, проте враховуючи економічний, соціальний та політичний контекст успішні практики інших країн мають бути критично проаналізовані та вдосконалені відповідно до потреб української політики здорового харчування для дітей раннього шкільного віку.

Сучасна державна політика здорового харчування дітей раннього шкільного віку в Україні потребує наукового підґрунтя як у частині стандартизації, так і у частині формування політики, механізмів впровадження та менеджменту на рівні закладів. Цьому питанню будуть присвячені наші подальші наукові публікації.

Література:

1. Ardejevska, K. and Tadros, R. (2012), "A descriptive study on the barriers and facilitators to implementation of the NSW (Australia) Healthy School Canteen Strategy)", *Health Education Journal*, [Online], available at: <https://doi.org/10.1177/0017896912437288> (Дата звернення: 11.05.2020).
2. Baskova, M. and Banovcinova, L. (2014), "Selected aspects of dietary habits in school-aged youth in the Slovak Republic", *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/262974257_Selected_Aspects_of_Dietary_Habits_in_School-aged_Youth_in_the_Slovak_Republic (Дата звернення: 11.05.2020).
3. Bleiweiss-Sande, R. and Chui, K. (2019), "Associations between Food Group Intake, Cognition, and Academic Achievement in Elementary Schoolchildren", *Nutrients*, [Online], available at: <https://doi.org/10.3390/nu11112722> (Дата звернення: 11.05.2020).
4. Bloomberg (2020), "Bloomberg Global Health Index", available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-24/spain-tops-italy-as-world-s-healthiest-nation-while-u-s-slips> (Дата звернення: 11.05.2020).
5. Кабінет Міністрів України (2014), "Постанова про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-p> (Accessed 31 May 2020).
6. Кабінет Міністрів України (2004), "Постанова про затвердження норм харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-p> (Дата звернення: 31.05.2020).
7. Кабінет Міністрів України (2017), "Наказ про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17> (Accessed 31 May 2020).
8. Directorate of Health (2016), "School meal guidelines in Iceland", available at: https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/matvanor-halsa-miljo/maltider-var-d-skola-omsorg/dokumentation/2016/iceland_nordic-school-meal-meeting-uppsala-23-24-feb-2016.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
9. European Commission (2011), "Health Equity Pilot Project (HEPP) The impact of taxes on 'junk food' in Hungary Case Study", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/szzzzsocial_determinants/

- docs/hepp_case-studies_02_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
10. European Commission (2014), "Mapping of National School Food Policies across the EU28 plus Norway and Switzerland", available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC90452/lbna26651enn.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).
 11. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Spain", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-spain_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 12. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Italy", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-italy_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 13. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Finland" available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-finland_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 14. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovenia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovenia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 15. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Croatia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-croatia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 16. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Poland", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-poland_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 17. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Romania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-romania_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 18. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovakia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovakia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 19. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Latvia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-latvia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 20. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Estonia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-estonia_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 21. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Lithuania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-lithuania_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 22. Federal office of Public Health (2012), "Swiss nutrition Policy 2013—2016" available at: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/sites/default/files/CHE%202013-2016%20Swiss%20Nutrition%20Policy%20EN.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).
 23. Feher I. and Fejos R. (2006), "The main elements of food policy in Hungary", *Agricultural Economics*, [Online], available at: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/58064.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).
 24. Hawkes C. and Smith T. G. (2015), "Smart food policies for obesity prevention", *Lancet*, [Online], available at: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(14\)61745-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(14)61745-1) (Дата звернення: 11.05.2020).
 25. Health Promotion Board (2020), "Healthy Meals in School Programme" available at: <https://www.hpb.gov.sg/schools/school-programmes/healthy-meals-in-schools-programme> (Дата звернення: 11.05.2020).
 26. Health Index Ukraine (2018), "Health Index. Ukraine-2018: Results of the National Survey", available at: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_eng.pdf (Дата звернення: 31.05.2020).
 27. Helsedirektoratet (2022), "Nordic Nutrition Recommendations 2022", available at: <https://www.helse-direktoratet.no/english/nordic-nutrition-recommendations-2022> (Дата звернення: 11.05.2020).
 28. Hoppu, U. and Lehtisalo, J. (2010), "Dietary habits and nutrient intake of Finnish adolescents", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7E5CF2622F3AA76105036D4A34450DE1/S1368980010001175a.pdf/dietary_habits_and_nutrient_intake_of_finnish_adolescents.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 29. JANPA (2015), "Joint Action on Nutrition and Physical Activity", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/ev_20171130_co05_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).
 30. Kiss, A. and Olah, J. (2019), "The Reform of School Catering in Hungary: Anatomy of a Health-Education Attempt", *Nutrients*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/332077183_The_Reform_of_School_Catering_in_Hungary_Anatomy_of_a_Health-Education_Attempt (Дата звернення: 11.05.2020).
 31. Клопотенко Є. (2020), "Збірник рецептур страв для харчування шкільного віку в організованих освітніх та оздоровчих закладах", available at: <https://cultfood.info/storage/settings/January2020/Ew3bRqYGBGBEWBvcGTYW.pdf> (Дата звернення: 31.05.2020).
 32. Kostanjevec, S. and Jerman, J. (2011), "The Effects of Nutrition Education on 6th graders Knowledge of Nutrition in Nine-year Primary Schools in Slovenia", *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, [Online], available at: <https://www.ejmste.com/download/the-effects-of-nutrition-education-on-6th-graders-knowledge-of-nutrition-in-nine-year-primary-schools-4221.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).
 33. Kranzler (2013), "A health in all policies approach to promote active, healthy lifestyle in Israel", *Public Health Reviews*, [Online], available at: <https://publichealthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1007/BF03391690> (Дата звернення: 11.05.2020).
 34. Mhurchu C.N. and Eyles H. (2015), "Effects of Health-Related Food Taxes and Subsidies on Mortality from Diet-Related Disease in New Zealand: An Econometric—Epidemiologic Modelling Study", *Plos*, [Online], available at: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0128477> (Дата звернення: 11.05.2020).
 35. Ministry of Health, Social Services and Equality (2010), "Consensus document on food in educational

centres", available at: http://www.aecosan.msssi-gob.es/AECOSAN/docs/documentos/nutricion/educanaos/Consensus_document.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

36. Miyoshi M. and Tsuboyama-Kasaoka N. (2012), "School-based "Shokuiku" program in Japan: application to nutrition education in Asian countries", *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22374574/> (Дата звернення: 11.05.2020).

37. Myszkowska-Ryciak J. and Harton A. (2017), "Do Preschools Offer Healthy Beverages to Children? A Nationwide Study in Poland", *Nutrients*, [Online], available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5707639/> (Дата звернення: 11.05.2020).

38. Pomerleau, J. and Robertson, A. (2001), "Food security in the Baltic Republics", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/11366694_Food_security_in_the_Baltic_Republics (Дата звернення: 11.05.2020).

39. Prozdorove (2017), "Ключові результати та висновки дослідження споживання харчових продуктів 2018—2019 року у дітей", available at: <http://www.prozdorove.com.ua/blog/klyuchovi-rezultati-ta-visitovki-doslidzhennya-spozhyvannya-harchovih-produktiv-2018-2019-roku-u-ditej> (Дата звернення: 31.05.2020).

40. REPORA (2014), "EU Action Plan on Childhood Obesity 2014—2020", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/childhoodobesity_actionplan_2014_2020_en.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

41. Sakswig B.I. and Gittelsohn J. (2005), "A Pilot School-Based Healthy Eating and Physical Activity Intervention Improves Diet, Food Knowledge, and Self-Efficacy for Native Canadian Children", *The Journal of Nutrition*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16177202/> (Дата звернення: 11.05.2020).

42. Silva-Sanigorski A. and Breheny T. (2011), "Government food service policies and guidelines do not create healthy school canteens", *Australia and New Zealand Journal of Public Health*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21463405/> (Дата звернення: 11.05.2020).

43. Simetin I. and Kuzman M. (2010), "Inequalities in Croatian pupils' unhealthy behaviours and health outcomes: role of school, peers and family affluence", *European Journal of Public Health*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20159771/> (Дата звернення: 11.05.2020).

44. Story M. and Nanney M. S. (2009), "Schools and Obesity Prevention: Creating School Environments and Policies to Promote Healthy Eating and Physical Activity", *Milbank Q*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19298416/> (Дата звернення: 11.05.2020).

45. WHO Country Office in Croatia (2010), "Croatian Nutrition Policy", available at: https://www.hah.hr/pdf/KAIC-RAK-Croatian_nutrition_policy.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

46. World Health Organization (2004), "Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/strategy/>

eb11344/strategy_english_web.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

47. World Health Organization (2006), "Food and nutrition policy for schools", available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/152218/E89501.pdf?ua=1 (Дата звернення: 11.05.2020).

48. World Health Organization (2008), "School policy framework: implementation of the WHO global strategy on diet, physical activity and health", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43923/9789241596862_eng.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

49. World Health Organization (2013), "Global nutrition policy review: what does it take to scale up nutrition action", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/84408/9789241505529_eng.pdf (Дата звернення: 11.05.2020).

50. World Health Organization (2014), "Health in all policies: Helsinki statement. Framework for country action", available at: <http://www.ngos4healthpromotion.net/wordpress4hp/wp-content/uploads/2016/11/helsinki.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

51. World Health Organization (2019), "Childhood overweight and obesity", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/> (Дата звернення: 11.05.2020).

52. World Health Organization (2020), "Healthy diet. Key facts" available at: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/healthy-diet> (Дата звернення: 11.05.2020).

53. Woynarowska B. and Malkowska-Szkutnik A. (2011), "School meals and policy on promoting healthy eating in schools in Poland", *Medycyna wieku rozwojowego*, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22006478/> (Дата звернення: 11.05.2020).

54. Yoon, J. and Kwon, S. (2012), "Present status and issues of school nutrition programs in Korea", *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, [Online], available at: <http://apjcn.nhri.org.tw/server/APJCN/21/1/128.pdf> (Дата звернення: 11.05.2020).

References:

1. Ardzejewska, K. and Tadros, R. (2012), "A descriptive study on the barriers and facilitators to implementation of the NSW (Australia) Healthy School Canteen Strategy", *Health Education Journal*, [Online], available at: <https://doi.org/10.1177/00178969-12437288> (Accessed 11 May 2020).

2. Baskova, M. and Banovcinova, L. (2014), "Selected aspects of dietary habits in school-aged youth in the Slovak Republic", *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/262974257_Selected_Aspects_of_Dietary_Habits_in_School-aged_Youth_in_the_Slovak_Republic (Accessed 11 May 2020).

3. Bleiweiss-Sande, R. and Chui, K. (2019), "Associations between Food Group Intake, Cognition, and Academic Achievement in Elementary Schoolchildren", *Nutrients*, [Online], available at: <https://doi.org/10.3390/nu11112722> (Accessed 11 May 2020).

4. Bloomberg (2020), "Bloomberg Global Health Index", available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-24/spain-tops-italy-as-world-s-healthiest-nation-while-u-s-slips> (Accessed 11 May 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the food standards in educational institutions and children's establishments of heal and rest", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-п> (Accessed 31 May 2020).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution "On approval of the food standards in educational institutions and children's establishments of heal and rest", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-п> (Accessed 31 May 2020).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Mandate "On approval of norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17> (Accessed 31 May 2020).
8. Directorate of Health (2016), "School meal guidelines in Iceland", available at: https://www.livsmiddelsverket.se/globalassets/matvanor-halsa-miljo/maltider-var-d-skola-omsorg/dokumentation/2016/iceland_nordic-school-meal-meeting-uppsala-23-24-feb-2016.pdf (Accessed 11 May 2020).
9. European Commission (2011), "Health Equity Pilot Project (HEPP) The impact of taxes on 'junk food' in Hungary Case Study", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/szzzzsocial_determinants/docs/hepp_case-studies_02_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
10. European Commission (2014), "Mapping of National School Food Policies across the EU28 plus Norway and Switzerland", available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC90452/lbna26651enn.pdf> (Accessed 11 May 2020).
11. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Spain", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-spain_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
12. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Italy", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-italy_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
13. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Finland" available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-finland_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
14. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovenia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovenia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
15. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Croatia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-croatia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
16. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Poland", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-poland_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
17. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Romania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-romania_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
18. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Slovakia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-slovakia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
19. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Latvia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-latvia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
20. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Estonia", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-estonia_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
21. European Commission (2014), "School food policy country factsheets. Lithuania", available at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-school-food-policy-factsheet-lithuania_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
22. Federal office of Public Health (2012), "Swiss nutrition Policy 2013—2016" available at: <https://extranet.who.int/nutrition/gina/sites/default/files/CHE%202013-2016%20Swiss%20Nutrition%20Policy%20EN.pdf> (Accessed 11 May 2020).
23. Feher, I. and Fejos, R. (2006), "The main elements of food policy in Hungary", *Agricultural Economics*, [Online], available at: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/58064.pdf> (Accessed 11 May 2020).
24. Hawkes, C. and Smith, T. G. (2015), "Smart food policies for obesity prevention", *Lancet*, [Online], available at: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(14\)61745-1](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(14)61745-1) (Accessed 11 May 2020).
25. Health Promotion Board (2020), "Healthy Meals in School Programme" available at: <https://www.hpb.gov.sg/schools/school-programmes/healthy-meals-in-schools-programme> (Accessed 11 May 2020).
26. Health Index Ukraine (2018), "Health Index. Ukraine-2018: Results of the National Survey", available at: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_eng.pdf (Accessed 31 May 2020).
27. Helsedirektoratet (2022), "Nordic Nutrition Recommendations 2022", available at: <https://www.helsedirektoratet.no/english/nordic-nutrition-recommendations-2022> (Accessed 11 May 2020).
28. Hoppu, U. and Lehtisalo, J. (2010), "Dietary habits and nutrient intake of Finnish adolescents", *Public Health Nutrition*, [Online], available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7E5CF2622F3AA76105036D4A34450-DE1/S1368980010001175a.pdf/dietary_habits_and_nutrient_intake_of_finnish_adolescents.pdf (Accessed 11 May 2020).
29. JANPA (2015), "Joint Action on Nutrition and Physical Activity", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/ev_20171130_co05_en.pdf (Accessed 11 May 2020).
30. Kiss, A. and Olah, J. (2019), "The Reform of School Catering in Hungary: Anatomy of a Health-Education Attempt", *Nutrients*, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/332077183_The_Reform_of_School_Catering_in_Hungary_Anatomy_of_a_Health-Education_Attempt (Accessed 11 May 2020).
31. Klopotenko, E. (2020), "Collection of recipes for meals of school-age children in organized educational and health institutions", available at: <https://cultfood.info/>

storage/settings/January2020/Ew3bRqYGb-GBEWBvcGTYW.pdf (Accessed 31 May 2020).

32. Kostanjevec, S. and Jerman, J. (2011), "The Effects of Nutrition Education on 6th graders Knowledge of Nutrition in Nine-year Primary Schools in Slovenia", Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education, [Online], available at: <https://www.ejmste.com/download/the-effects-of-nutrition-education-on-6th-graders-knowledge-of-nutrition-in-nine-year-primary-schools-4221.pdf> (Accessed 11 May 2020).

33. Kranzler (2013), "A health in all policies approach to promote active, healthy lifestyle in Israel", Public Health Reviews, [Online], available at: <https://publichealthreviews.biomedcentral.com/articles/10.1007/BF03391690> (Accessed 11 May 2020).

34. Mhurchu, C. N. and Eyles, H. (2015), "Effects of Health-Related Food Taxes and Subsidies on Mortality from Diet-Related Disease in New Zealand: An Econometric—Epidemiologic Modelling Study", Plos, [Online], available at: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0128477> (Accessed 11 May 2020).

35. Ministry of Health, Social Services and Equality (2010), "Consensus document on food in educational centres", available at: http://www.aecosan.msssi.gob.es/AECOSAN/docs/documentos/nutricion/educnaos/Consensus_document.pdf (Accessed 11 May 2020).

36. Miyoshi, M. and Tsuboyama-Kasaoka, N. (2012), "School-based "Shokuiku" program in Japan: application to nutrition education in Asian countries", Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22374574/> (Accessed 11 May 2020).

37. Myszkowska-Ryciak, J. and Harton, A. (2017) "Do Preschools Offer Healthy Beverages to Children? A Nationwide Study in Poland", Nutrients, [Online], available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5707639/> (Accessed 11 May 2020).

38. Pomerleau, J. and Robertson, A. (2001), "Food security in the Baltic Republics", Public Health Nutrition, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/11366694_Food_security_in_the_Baltic_Republics (Accessed 11 May 2020).

39. Prozdorove (2017), "Key results and conclusions of the study about consumption of food products among children in 2018—2019", available at: <http://www.prozdorove.com.ua/blog/klyuchovi-rezultati-ta-visnovki-doslidzhennya-spozhyvannya-harchovih-produktiv-2018-2019-roku-u-ditej> (Accessed 31 May 2020).

40. REPORA (2014), "EU Action Plan on Childhood Obesity 2014-2020", available at: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/nutrition_physical_activity/docs/childhoodobesity_actionplan_2014_2020_en.pdf (Accessed 11 May 2020).

41. Sakswig, B. I. and Gittelsohn, J. (2005), "A Pilot School-Based Healthy Eating and Physical Activity Intervention Improves Diet, Food Knowledge, and Self-Efficacy for Native Canadian Children", The Journal of Nutrition, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16177202/> (Accessed 11 May 2020).

42. Silva-Sanigorski, A. and Breheny, T. (2011), "Government food service policies and guidelines do not

create healthy school canteens", Australia and New Zealand Journal of Public Health, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21463405/> (Accessed 11 May 2020).

43. Simetin, I. and Kuzman, M. (2010), "Inequalities in Croatian pupils' unhealthy behaviours and health outcomes: role of school, peers and family affluence", European Journal of Public Health, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20159771/> (Accessed 11 May 2020).

44. Story, M. and Nanney, M. S. (2009), "Schools and Obesity Prevention: Creating School Environments and Policies to Promote Healthy Eating and Physical Activity", Milbank Q, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19298416/> (Accessed 11 May 2020).

45. WHO Country Office in Croatia (2010), "Croatian Nutrition Policy", available at: https://www.hah.hr/pdf/KAIC-RAK-Croatian_nutrition_policy.pdf (Accessed 11 May 2020).

46. World Health Organization (2004), "Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health", available at: https://www.who.int/dietphysicalactivity/strategy/eb11344/strategy_english_web.pdf (Accessed 11 May 2020).

47. World Health Organization (2006), "Food and nutrition policy for schools", available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/152218/E89501.pdf?ua=1 (Accessed 11 May 2020).

48. World Health Organization (2008), "School policy framework: implementation of the WHO global strategy on diet, physical activity and health", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/43923/9789241596862_eng.pdf (Accessed 11 May 2020).

49. World Health Organization (2013), "Global nutrition policy review: what does it take to scale up nutrition action", available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/84408/9789241505529_eng.pdf (Accessed 11 May 2020).

50. World Health Organization (2014), "Health in all policies: Helsinki statement. Framework for country action", available at: <http://www.ngos4health-promotion.net/wordpress4hp/wp-content/uploads/2016/11/helsinki.pdf> (Accessed 11 May 2020).

51. World Health Organization (2019), "Childhood overweight and obesity", available at: <https://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/> (Accessed 11 May 2020).

52. World Health Organization (2020), "Healthy diet. Key facts" available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet> (Accessed 11 May 2020).

53. Woynarowska, B. and Malkowska-Szkutnik, A. (2011), "School meals and policy on promoting healthy eating in schools in Poland", Medycyna wieku rozwojowego, [Online], available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22006478/> (Accessed 11 May 2020).

54. Yoon, J. and Kwon, S. (2012), "Present status and issues of school nutrition programs in Korea", Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition, [Online], available at: <http://apjcn.nhri.org.tw/server/APJCN/21/1/128.pdf> (Accessed 11 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 17. 08. 2020 р.